

Ujeedooyinka Cutubka

Marka uu casharkani dhamaado kadib Ardaydu waxay awoodi doonaan inay:

- Ogaadaan noocyada iyo baahsanaanta Baadka dabiiciga ah iyo xayawaanka duur-joofta ah ee Bariga Afrika,
- Garwaaqsadaan arimaha saamaynta ku leh baahsanaanta baadka dabiiciga ah iyo xayawaanka duurjoofta ah ee Bariga Afrika,
- Gartaan sababaha iyo saamaynta Faragelinta uu Aadmigu ku hayo deegaanka,
- Garwaaqsadaan hababka daryeelka iyo ahmiyada ay dhulseereyaasha qaranku u leeyihiin dalalka Bariga Afrika,
- Tilmaamaan danaha laga leeyahay faragelinta waxyeelada u geysanaysa deegaanka.

Tusmooyinka Muhiimka ah

- 3.1 BAADKA DABIICIGA AH IYO XAYAWAANKA DUUR JOOGTA AH EE BARIGA AFRIKA
- 3.2 SAAMAYNTA UU AADAMIGU KU LEEYAHAY DEEGAANKA
- 3.3 HABABKA DARYEELKA CARRADA IYO BIYAHA.
- 3.4 SEEREYAASHA QARANKA IYO AHMIYADOODA AY U LEEYIHIIN ITOOBIYA IYO BARIGA AFRIKA

- Gunaanadka cutubka*
- Layliska Guud ee Cutubka*

HORDHACA CUTUBKA

Fasalkii shannaad waxaad ku soo barateen casharo ku saabsan Geeska Afrika. Deegaamada dalalka Geeska Afrika, Muuqaaladooda ayaa lagu soo falanqeyay. Baadka dabiiciga iyo xayawaanka duurjoogta ee gobolka Geeska Afrika waxay ahaayeen kuwo aynu diiradda ku saaray ee ugu muhiimsanaa. Sida aad wada xasuusan tihiin, waxaynu soo falanqaynay noocyada iyo ahmiyada baadka dabiiciga iyo xayawaanka duurjoogta ah ee Geeska Afrika, daryeelkooda iyo dhibaatooyinka haysta.

Cutubkani, waxa aynu ku falanqayn doonaa Bariga Afrika. Gaar ahaan deegaankeenu wuxuu noqon doonaa halka aynu diiradda saari doono. Cutubka waxaynu ku falanqayn doonaa baadka dabiiciga ah iyo xayawaanka duurjoogta ah ee Bariga Afrika, xaaladaha saamaynta ku leh baahsanaantooda, saamaynta aadamuhuu ku leeyahay deegaanka, hababka daryeelista carada, biyaha, dhul seereyaasha qaranka iyo ahmiyada ay u leeyiliin Itoobiya iyo Bariga Afrika.

3.1 BAADKA(DHIRTA) DABIICIGA AH IYO XAYAWAANKA DUUR – JOOGTA BARIGA AFRIKA

Marka uu casharkani dhamaado kadib, ardaydu waxay awoodi doonaan inay:

- Aqoonsadaan Noocyada ugu waawayn baadka dabiiciga ah iyo xayawaanka duurjoogta ah ee Bariga Afrika,
- Xidhiidhiyaan jiritaanka xayawaanka duurjoogta ah ee ku baahsan baadka dabiiciga ah ee bariga Afrika,
- Sharaxaan siday xayawaanka duur-joogta ahi ula qabsan lahaayeen laguna hormarin lahaa deegaamo ku haboon.

Baadka dabiicig ah iyo xayawaanka duurjoogta ahi waa qaybaha deegaankeena laga helo. Sidaa awgeed Cashar-hoosaadkan ayaa loogu talagalay si aynu u falanqayno, noocyada iyo baahsanaanata baadka dabiiciga iyo xayawaanka duur – joogta ah ee Bariga Afrika. Intaas waxaa u dheer kala duwanaanshaha hawlaha la qabsiga taas oo xayawaanka duurjoogta ah loogu adeegsanayo sidii ay ula qabsan lahaayeen laftigoodu xaaladaha deegaan ee aynu falanqayn doono.

Hawl-galka 3.1

Su aallo la-ista falanqaynayo

Su'aalahan soo socda u falanqeeya kooxo yaryar:

- 1 Ma taqaaniin noocyada ugu muhiimsan baadka dabiiciga ah iyo xayawaanka duur – joogta ah ee laga helo Bariga Afrika? Isku daya inaad magacawdaan qaar ka mid ah?
- 2 Ma tixi kartiin qaar Kamid ah muuqaalada ugu muhiimsan ee kaymaha, dhul cawseedyada iyo baadka lamadegaan xigeenka ee laga helo Bariga Afrika?
- 3 Noocyadee baa ugu caansan baadka laga helo deegaankiina?
- 4 Sidee bay ula qabsanayaan xayawaanka duur – joogta ahi sabada ay ku nool yihiin? Tax habab laqabsi oo aad kartid?

3.1.1 Noocyada iyo Baahsanaanta Baadka Dabiiciga ah iyo xayawaanka Duur joogta ah

Sida aad wada ogsoontihiin deegaamada Bariga Afrika waxay leeyihiin muuqaalo duleed oo kala duwan. Waxay leeyihiin muuqaalo xaga kala saraynta jooga ah oo kala duwan oo u dhaxeeya laga bilaabo ilaa xad dhulalka buuralayda ah ilaa dhulalka joogoodu hooseeyo. Kala duwanaanshaha jooga kala saraynta, sidoo kale waa natiijooyinka ka dhasha kala duwanaanshaha xaga cimilada.

Inkastooy sidaas tahay, waxaan haysanaa noocyo kala duwan oo baadka dabiiciga ah iyo xayawaanka duurjoogta ah kuwaas oo laftigoodu laqabsanaya xaaladaha deegaameed ee kala duwan.

Hawl-galka 3.2

Adiga oo la kaashanaya fasalkaaga, isku day sida ugu saxsan ee aad ugu kuur – geli kartid deegaankiina kana jawaabaya su'aalahan:

- 1 Waa sidee cimilada deegaankiinu? Dhinaca heerkulka:- (makulayl baa? ma diiran tahay? ma qabow baa? Dhinaca roobka:- Ma qoyaan baa mise qalalan?)

- 2 Waa nooc ee baadka dabiiciga ah ee deegaankiina ka baxa? Ma ka jiraan kaymo dhul cawseedyo, lamadagaan iyo lamadagaan – xigeen baadkoodu? Xayawaanka duur joogtana?
- 3 Waa maxay sababta ay kula tahay in noocyada baadka dabiiciga ah iyo xayawaanka duur-joogta ahi ugu kala duwan yihiin meel ilaa meel?

Inkastoo aad isku daydeen inaad faahfaahisaan jawaabihiina su'aalahan sare, noocyada baadka dabiiciga ah iyo xayawaanka duur joogta ah ee laga helo deegaanka hubaashii waa kuwo si toos ah uga horimaanaya xaaladaha muuqaaleed ee deegaanka.

Sidii aynu mar horeba soo sheegnay joogga kalasaraynta Bariga Afrika waa ka ugu wacan ee abuuraya inay ka jiraan xaalado cimilo oo kala duwan. Hadana, waxaan haysanaa noocyo kala duwan oo ka mid ah baadka iyo duur joogta laga helo Bariga Afrika.

Noocyada iyo Baadka Dabiiciga ah

Bariga Afrika. Waxaa saamayn ku leh. Joogga kala saraynta. Waana ta keentay markii loo dhabo galo kala duwanaanshaha qumaatiga ah ee noocyada kala duwan ee baadka goobahaas ku shareeran. Meelaha jooga hoose ilaa xad ee gobolka waa kuwo ay caadi ahaan ku shareeran yihiin baadka nooca iska caabiya ama u adkaysta abaaraha ee lamadagaanka iyo lamadegaan xigeenka. Markii aynu ka sii fogaanno meelaha joogga sare waxaynu u kuurgelaynaa si tartiibtartiib ah dhul cawseedyo raacsan kaymaha noocyada kala duwan ee dhulka joogga sare leh, (Baadka laga helo dhulka jooga sare leh sida: Albaynka iyo Albayn xigeenka). Baadka noocyadiisa ugu muhiimsan ee laga helo wadamada Bariga Afrika waxaa ka mid ah:

1 Baadka lama-degaanka iyo lama degaan – xigeenka

Lama – degaanku waa meel ilaa xad roobka uu helaa aad u hooseeyo. Lama-degaanada kulaalayaasha waxaa lagu yaqaanaa ilaa xad roob yaraan iyo heerkul aad u sareeya. Xaaladaha noocan ahi ee heerkul iyo roob da'a waa kuwa dhaliya horumarka ama bixitaanka baadka lama-degaanka iyo lama degaan xigeenka. Bariga Afrika wuxuu ka mid yahay gobolada Afrika ee ay saameeyaan lamadegaanadu. Deegaanka joogga hoose leh waa mid leh cimilada lama-degaanka iyo lama-degaan xigeenka, meelahaan waxaa laga helaa dhir nooca la qabsada ama adkaysiga u lehi, xaaladaha cimilo ee kulul islamarkaana qalalan.

Tusaale ahaan dhulka jooga hoose leh ee Itoobiya ee leh nooca cimilada lamadegaanka baadka laga helo ee lamadagaanka iyo lama dagaan xigeenka ee u adkaysta abaaraha. Waddamada kale ee leh cimilada noocan ah waxaa kamid ah: Soomaaliya iyo waqooyiga kiinya oo sidoo kale laga helo nooca baadkan oo kale.

Hawl-galka 3.3

- 1 Idinka oo koox – koox isu qaybinaya, oo kooxdiiiba Afar Arday tahay, isku daya inaad tilmaantaan noocyada ugu muhiimsan ee dhirta ka baxda Gobolada lama – degaanka iyo lama degaan – xigeenka?
- 2 Sidee bay dhirtani ula qabsatay xaaladaha cimiladan?

Noocyada baadka ugu muhiimsan ee meelaha lama – degaanada iyo lama degaan xigeenadu waa kuwo iska caabiya (u adkaysta) abaaraha waxay u koraan si ka fiican cimilada xaalada halista leh. Sida caadiga ah noocyada baadka ee meelahaas ka baxana waxaa ka mid ah: Tiinka, dhirta qodoxda leh iyo Dhirta isku cufan.

Dhirta noocan ahi waxay leeyihiin dabecado isku eg oo awood u siinaysa inay u adkaysato xaaladaha cimilo ee goobahan. Hababka ula qabsi ama adkaysi ee ay caanka ku yihiin Dhirtani waxaa kamid ah:

- *Caleemo caag lamoodo oo dib isaga celiya falaaraha cadceeda si ay uga yareeyaan oogadooda heerkulka ugana neefsadaan;*
- *Caleemo qodax leh si ay isaga difaacaan xayawaan ka nooca ugaadha loo yaqaano iyo si ayna biyuhu uga lumin ayay caleemaha biyaha ka baro bixiyaan ama ka raraan ama iska daadiyaan;*
- *Caleemo aad uyaryar si ay u yareeyaan biyihii kaga lumi lahaa hab neefsiga;*
- *Caleemo faaxsan oo qaro leh si ay ugu keydiyaan biyaha una isticmaalaan xilliyada qalalan;*
- *Xididoodu waxay gaadhi karaan dhulka hoostiisa si ay biyaha hoose ula soo baxaan*
- *Midhahooda ayay kasoo reebaan inta lagu jiro qalaylkana way soo duubantaa. Waxayna dib usoo noolaadaan markii ay roob helaan.*

Jaantuska 3.1: Tiinka, Geed abaareed

Hawl-galka 3.4

- 1 Deegaankiina ma laga helaa dhirta u adkaysata abaaraha?
- 2 Falanqeyya sida ay dhirtani ula qabsato xaaladaha cimilada lama degaanka iyo lama dagaan xigeenka?

In kastoo gobolada lama degaanku ay yihiin kuwo baadkoodu aad u liito, hadana waxay hoy u yihiin noocyo ka mid ah xayawaanka duur joogta ah. Noocyo badan oo kamid ah xayawaanadan waxay ku nool yihiin lama-deegaanka. Waxaana kamid ah: shimbiraha, kabojaanka, masaska, maso lugalayda iyo qaar kamid ah noocyada Naasalayda ah.

II *Dhul-Cawseedyada*

Dhul cawseed waa meel uu caan ku yahay oo laga helo noocyada kala duwan ee cawska. Dhul – cawseedyadu waa meelaha uu sida fiican uga baxo islamarkaana hela roobabka fiican marka la barbar dhigo meelaha lama degaanka ah laakiin dhirtu halkaas kama baxdo.

Bariga Afrika meelaha uu cawsku ka baxo waa meelaha u xiga lama degaanka iyo lama-degaan – xigeenka waxaynu tusaalaha ugu fiican usoo qaadan karnaa dadka meelahaas la qabsaday sida: Masayda oo ah dad xoolo dhaqato ah oo laga helo kulaalaha dhul – cawseedka Kiinya. Dhul cawseedku wuxuu aad u caawiyaa

dadyawga xoolo dhaqatada ah. Waxay gebi ahaanba ku tiirsan yihiin xoolahooda daaqa dhul – caw seedka.

Inta badan gobolada dhul – cawseedka, Bariga Afrika asalkoodu waa kulaalaysaasha. Si kasta ha noqotee Heerkulka dhul – cawseedka waxaa horumariya oo lagu xidhiidhiyaa Joogga dhulka ka sareeya ee leh nooca cimilada kul-dhexaadka ah. Xataa hadii aynu niraahno dhulcawseedyadu waxay caan ku yihiin cawska waxaa sidoo kale laga helayaa dhir teel – teel ah oo keli – keli u taagan. Meelo badan oo Bariga Afrika oo caan ku ah baa jira oo laga helo dhul – cawseed dhir-teel – teel ah leh. Dhul – Cawseedka waxaa laga helaa oo sabo cawseedkaa laqabsadaynoocyo badan oo kamid ah xayawaanka duur – joogta ah. ee kala duwan.

Xayawaanada caanka ah ee gobolka waxaa kamid ah: dhamaan noocyada ugaadha, dugaaga iyo kuwo leh dabeecadaha ugaadha (caws ku nool) iyo dugaaga (Hilib ku nool) oo dhamaantood ah xayawaanka laqabsaday dhul – cawseedkan. Baadka dhul – cawseedku uu qaniga (Hodanka) ku yahay waxay gobolkan ka dhigtay gobolka qaarada oo dhan ugu hodansan khayraadka dabiiciga ah ee xayawaanka Duurjoogta ah.

Waa gobolka laga helo noocyada ugu badan ee Duur-joogta. Xayawaankan waxaa kamid ah: Geriga, shabeelka Jeerta, Libaaxa, maroodiga, Goodirka, iyo wiyisha, waraabaha iyo noocyada kala duwan ee Daanyeerka oo caan ah. shimbiraha sida gorgorka, Guumaysta iyo shimbiro kale oo qoor dhaadheer oo halkaas laga helo.

b) *Dhul-Cawseed, Ruwenzori Taxan, Uganda*

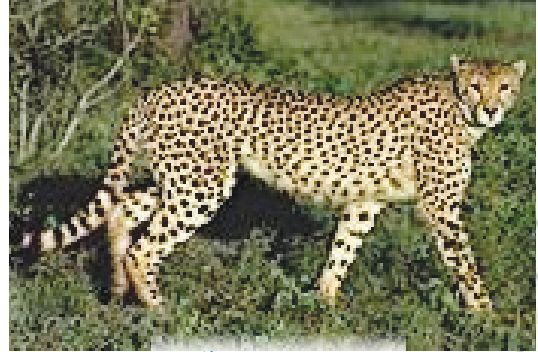

t) *Xayawaanka dhul – Cawseedka, Kenya*

Jaantuska 3.2: Dhul-cawseedka

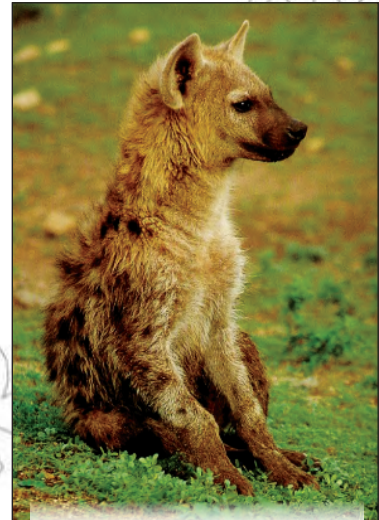
b) *Maroodiga agagaarka Buurta kilimanjaaro*

t) *Haramacad*

j) *Libaaxyo*

x) *Waraabe*

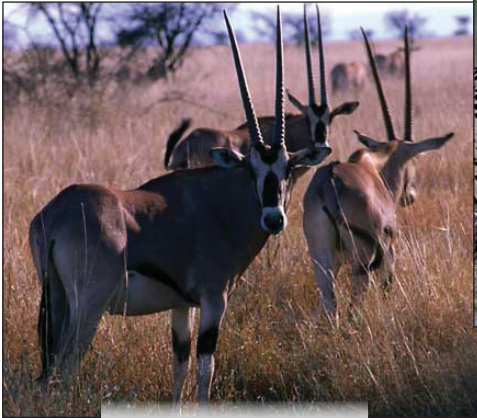
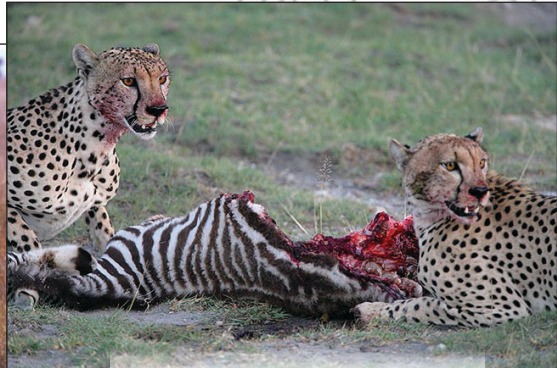

kh) *Gumburi, mid kamid ah xayawaanka gaarka u ah Gobalka Bariga Afrika*

d) *Deero*

r) *Niyaala Buureed*s) *Biciid*Sh) *Haramacad cunaya Dameerfarow*

Jaantuska 3.3: Qaar Ka mid ah xayawaanka Duur-jooqta ah

Hawl-galka 3.5

- 1 Agagaarka halka aad degen tihiin ma laga helaa dhul – cawseed? Maxaase ku aragtay?
- 2 Ma magacaabi kartaa qaar kamida xayawaanada duur joogta ah ee laga helo dhul – cawseedka? Mid kee baa ah midka gobolka mooyee aan meel kale lagu helin?

III *Kaymaha*

Kaymuhu waa dhul ay geeddo qariyeen, meelaha ugu qoyan dhulka jooga sare ee Bariga Afrika waxaa ku shareeran noocyo kala duwan oo kaymo ah. Dhulka meelaha ka diiran ee kulaalayaasha joogga sare, kaymuhu aad bay u baxaan.

Geedahani aad bay ugu eg yihiin kaymaha rooban ee kulaalayaasha. Weligoodba waa cagaar, caleemo bal-balaadhan. Sidoo kale, waxay leeyihiin kala duwanaansho jinsi oo sare, Heerkulka dhex dhexaadka ah oo dhulka ka sareeya kulaalayaasha jooga sare leeyahay, dhirta ka baxda halkaas aad bay u baxdaa. Kaymahani waxay aad ugu eg yihiin keymaha gobolka kul-dhexaadka dunida.

Buuralayda sare ee Yugaandha waa tusaalaha ugu fiican ee la qaadan karo ee kaymaha kulaalayaasha iyo kul – dhexaadka labadaba. Dalkeenan Itoobiya sidoo kale, markii dhulka jooga sare ee diiran ay kaymaha ku shareeran yihiin ayay meelaha ka qabowna ku shareeran yihiin kaymaha kul dhexaadka ahi.

Tidh(Gaaltir) waa geedaha caanka ah oo ah nooc (Jinsi) kaymaha kul dhexaadka Itoobiya laga helo.

Muuqaalada ay leedahay buurta kiiniya waxaa kamid ah; cimiladeeda oo ah mida laga helo gobolada dhul-cawseedka dhirta sida aadka ah uga baxday ee buurta salkeeda ilaa figta sare, waxaana laga helaa kaymo cufan oo rooban isla markaana ku daboolan joog dhan 3200 mitir.

Kaymahan rooban ee sare, waa nooca baadka ee Albayn oo ku daboolan Buur fiiqeedu dhan yahay 4600 m, meesha ay ka yaraanayaan geed nagarka yar yare ee quuta marka barafku ku dhidido dhagaxa.

Dhinaca xayawaankana waxa laga helaa laga bilaabo raxanraxan gorgor ah oo ku soo urura oo la qabsaday buuraha dhaadheer ilaa maroodiyaal, wiyil, noocyo daanyero ah oo kala duwan. Kaymaha cufan ee rooban waxaa xayawaanada kala jaad jaadka ah u keenay degenaasho, baadka kala duwan i.w.m. Gobolada kaymaha leh ee Bariga Afrika waxaa jira xayawaano laqabsaday oo Jinsiyo kala duwan leh. waxaa kamid ah – Daanyero kala duwan sida: Goriila oo ah daanyeer aad u xoog badan iyo noocyo kala duwan oo shimbiro ah. waxaana dhamaan soo jiiday kaymaha quruxda badan ee la qabsiga leh.

b) Daanyeerka Qalamiga

t) Daanyeerka Babuun

Jaantuska 3.4: Noocyada Daanyeerka

Meelaha ay kaymahan ku daboolan yihiin ee dhulka joogga sare wuxuu leeyahay cimilo aad u qabow. Meelahan waxaa laga helaa Baadka noocyo kamid ah sida Albaynka iyo albayn xigeenka dhirtani waxay adkaysi u leeyihiin qabowga daran way gaagaaban yihiin oo waxay kaga gabadaan ilaa xad heerkulka qabow iyo dabaylaha xoogan.

Jaantuska 3.5: Baadka Albaynka ee Buuraha Baali

Hawl-galka 3.6

Deegaankiina ma ka jiraan wax kaymo ah oo la yaqaan? Hadii aad “Haa” tiri Fadlan isku day inaad samaysay booqasho aad ku tagtay kayn jiq ah, markaa tilmaan naga sii kuwan soo socda:

- a Abuurka Rabaaniga ah ee kaynta
- b Jaadadka (Jinsiyada) Caanka ah.
- c Noocyada guud ee xayawaanka duur joogta ah.

Xayawaanka iyo la qabsigooda sabada ay ku nool yihiin

Muuqaalada kalasaraynta, cimilada iyo Baadka kala duwan ee Bariga Afrika waa mida. Sababta u ah in duurjoog badan ku soo ururto, hoyna ka dhigato. Xayawaanku waxay leeyihiin gobolo kala duwan oo ay siyaabo badan u la qabsadeen. La qabsigooduna waa mid dabecad ahaaneed iyo mid muuqaal dul ahaaneed labadaba.

Hawl-galka 3.7

Intaad koox-kooxo yar yar isu qaybisaan ka jawaaba su'aalahan.

Sideebay xayawaanada laftigoodu ula qabsadaan deegaamadan soo socda?

a	Lama dagaanada	c	Kaymaha
b	Dhul-cawseedyada	d	Buuralayda

Aad bay u badan yihiin siyaabaha xayawaanka duur joogta ahi u la qabsadaan deegaankooda qaar kamid ah waa kuwan soo socda:

I Qaar kamid ah xayawaanada gobolada lama – degaanada

- Waxay leeyihiin midab cad, Kaasoo celiya falaadhaha cadceeda.
- Qaarkood caraday isku aasaan sida: xamaaratada (maska, qorotada dib – qalooca lwm).
- Qaarkooda waxay yareeyaan habka isnaaxinta
- Waxay qaar kalena yareeyaan biyaha kaga lumaya si kale
- Qaarkood sida: Dacawada iyo Bakaylayaashu waxay leeyihiin dhago waawayn oo ay hadhsadaan.
- Qaarkood cunada iyo biyaha calooshay ku kaydiyaan si ay u isticmaalaan xiliyo kale oo cuno iyo biyo yaraadaan.
- Qaarkoodna qolof adag ayaa dahaadh u ah sida diinka.

II Xayawaanada Dhulka kaymaha leh.

- Qaarkood baaxada jidhkooday fudaydiyaan si ay u boodi karaan
- Qaarkood waxay leeyihiin adimo dhaadheer oo waxay iska soo laalaadiyaan geedaha.

III Xayawaanka meelaha qabow

- Maqaarkoodu wuxuu leeyahay dhogor badan
- Waxay leeyihiin baruur aad u wayn
- Hurdo dheer bay galaan inta uu qabowgu jiro.

3.1.2 Arrimaha saamaynta ku leh baahsanaanta Baadka (Dhirta) iyo xayawaanka Duurjoogta

Baadka dabiiciga ah iyo xayawaanka duur joogta ah meelaha laga helo isku wada mid ma aha. Waxayna ku tusaysaa, kala duwanaanshaha deegaan ilaa deegaan, waxaana jira arimo badan oo dhaliya kala duwanaanshaha nooca iyo baahsanaanta xayawaanka Duurjoogta ah.

Cashar – hoosaadyadan ayaynu ku falanqayn doonaa, Arrimaha saamaynta ku leh baahsanaanta xayawaanka duurjoogta ah iyo baadka dabiiciga ah ee dalalka Bariga Afrika.

Hawl-galka 3.8

Su'aalahan isla falanqeeya, idinka oo kooxo yar yar isu qaybinaya:

- 1 Ma u malaynaysaan inay isku mid yihiin xayawaanka duur joogta ah noocyadoodu meelaha kala duwan ee ay ku nool yihiin? Waayo?
- 2 Waa maxay arimaha saamaynta ku leh nooca iyo baahsanaanta xayawaanka duur joogta ah ee laga helo meelo cayiman.
- 3 Kuweebaa ah arimaha dhaliya asal ahaan ba Dabiici iyo dad samee?

Nooca xayawaanka duur – joogta ah ee caanka ku ah deegaamada qaarkood waxaa jira arimo badan oo ka masuul ah ama ka dambeeya. Habka xayawaanka duur joogta ahi u kala baahsan tahay ama u kala firidhsan tahay sidoo kale, waxaa jira xaalado badan oo saamayn ku leh oo ay hoos tagaan. Markaas natiijadu, waxay noqonaysaa, waxaa laga yaabaa inaan haysano jaadad kala duwan oo dhir iyo xayawaanba leh oo laga helo meelo xaaladahooda deegaan iyo muuqaal duleed kala duwan yahay.

Kala duwanaanshuhu waa natiijada arrimaha ama xaaladaha badan ee alkuma, taasoo si wada jir ah u go'aamiya sida ama habka ay xayawaanka duur joogta ahi ku baaheen. Arrimahaan ama wacaalahan waxay si wayn ugu kala saari karaan labadan qodob ee kala ah: Arrimo Dabiici iyo Arrimo Aadami

I Arrimaha Dabiiciga ah

Arrimahani waa kuwa ay keenaan (dhaliyaan) xaaladaha duleed ee deegaanka waxaana loogu yeedhaa dabiici maxaa yeelay dad-samee ma aha. Waxayna la xidhiidhaan xaaladaha dabiici ee deegaanka laftiisa.

Waxaana ka mid ah:

- **Cimilada:** xaaladaha heerkulka iyo roobda' meel go'aaminteeda nooca iyo baahsanaanta baadka iyo xayawaanka. Tusaale:- lama degaanada waxay ka caawiyaan koritaanka dhir abaareedka, halka meelaha goyaanka ugu badan ay u wanaagsan tahay horumarinta kaymaha. halkan waxaa sidoo kale ka jira kala duwanaashaha nooca xayawaanka duur – joogta ah ee ku dhaqan gobolada cimlada kala duwan
- **Saraynta Joogga:** Bariga Afrika waa gobol buuralay ah. Waana ta keentay inay xayawaanadiisa duur joogta ahi si qumaati ah u baahaan. Markii aynu lug ku marno buuraha sare dushooda waxaynu u kuur – gelaynaa xayawaanka duur-jaagta ah ee sida tartiib – tartiiba ah is xig – xiga ee kala duwan laga bilaabo meelaha joogga hoose ee ka qalalan ilaa iyo dusha sare ee buuraha waxaa dhir – abaareedyada inoo soo raacaya dhul-cawseedyo, kaymo iyo baadka albaynka. Nooca xayawaanka duur – joogta ah ee kala duwan sidoo kale wuu is bedbedalaa sida baadka.
- **Carrada:** carradu waa kheyraadka ugu muhiimsan ee dhinaca koriinka dhirta. Kala duwanaanshaha nooca carrada waxaa saamayn ku yeesha nooca baadka halkaas ka baxaya. Waana ta keentay carrooyinka kala duwani ay yeelato dabeecado kala duwan oo ay u caawiso noocyada baadka.
- **Baahida Biyo iyo cunno:** kala baahsanaanta xayawaanka duur joogta ah waxaa ugu horaynba xakameeya baahida khayradka kaa soo ah mid lagama maarmaan u ah noloshooda oo Biyaha iyo cunnada. Waana ta keentay meelaha ay khayraadyadani aad hodanka ugu yihiin inay xayawaanka tiradoodu aad u cufnaan sareeyaan.

II Arrimaha Aadami – sameega ah

Waa arrimaha ay keenaan farogelinta uu Adamigu ku samaynaiyo deegaanka dabiiciga ah.

Sida aad ogsoon tihiin waxaynu u adeegsanaa khayraadka dhulka si aynu u daboolno baahideena. In badan oo inaga mid ahi dareenba ma siiyaan hawlaha daryeelka khayraadka. Tani waxay keentay waxyeelayn deegaanka dabiiciga ah. Arimaha dad-sameega ah ee saamaynta ku leh baahsanaanta baadka dabiiciga ah iyo xayawaanka duur – joogta ah waxaa ka mid ah:

- **Dhir-xaalufka:** *Waa ka ugu baaxada wayn ee uu aadamigu ku baabiiyo dhirta ama kaymaha. Waana mid ka mid ah isticmaal xumida khayraadka dabiiciga ah. Dadka dhirta goynaya danta ay ka leeyihiin waa keliya inay: dhul beereed ka dhigtaan, shidaal ahaan u isticmaalaan, qalabka dhismaha ama qormo ay degaan. Markii dhirta laga sifeeyo dhulka ama deegaankeena Masiibooyin ayaa iman doona oo dabadeed ay ka dhashaan, isbedelka cimilo oo dhici doona. Tusaale: kululaansho (Global warming) Heerkulka Gibilka dhulka oo aad u kordha, waa mid ka mid ah natiijooyinka ka dhasha dhir-xaalufka. Kaasoo sababa isbedelo khatar ah oo ku yimaada noolaha kala duwan, una hogaamiya ama u horseeda in ay dabar go aan noocyo ka tirsan dhirta iyo xayawaankaba.*
- **Daaqsinta Xad-dhaafka ah:-** *waa xaalada meesha dhul – daaqsimeed ka ah oo loo daaqo si ka baxsan awoodii uu qaadi karayay ee xayawaanka ama xoolaha. Daaqida xad-dhaafka ahi waxaa kale oo ay deegaanka ku keentaa dhibaatooyin ay ka mid tahay Caro-guurku sidoo kale waxaa saamayn ku yeesha xayawaanka duur – joogta ah oo kala kulma cunto yaraan. Waana ta keentay inay isaga qaxaan ama dhintaan. Nooleyaasha kala duwan ee goboladan sida aad ka ah loo daaqay waxay sidoo kale noqon doonaan kuwo yaraada ugu dambayntiina noqda kuwo dabar go'a, oo la waayo cidhibtooda.*

Sheeko-gaaban

Abaaraha waxaa keena roobka oo yaraada. Abaartu waa midka mid ah natiijooyinka ka dhasha isbedelka cimilada oo ay sababeen dhibaatooyinka uu aadmigu u gaystay deegaanka. Dalal badan oo kamid ah dalalka bariga Afrika oo waxaa jira ay abaaruhu saameeyeen waana ta dhalisay markii ay roobabkii laysku halaynayay dadkii badnaa ee beeralayda ahaa ee gobolku inay si caadi ah

uga qaxaan uyaga oo baadi goobaya meelo kale oo ay wax kala soo bixi karaan. Arimaha kale ee ugu waawayn ee dhacay waxaa ka mid ah iyaga oo baadi goobkii uu ula galay oo ay ku sigteenba in ay gudaha u galaan seerayaashii iyo beerihii xayawaanka lagu daryeelayay. Oo ay halkaas daaqsin u keenaan xoolahoodii Tani waxay waxyeelo ku keenaysaa xaywaankii duurjoogta ahaa sabadii ay ku noolaan lahaayeen cunno yaraan iyo badbaadadooda waana ta keenaysa inay ka baro kacaan sabooyinkoodii una haajiraan meelo kale oo ay ku badbaadaan. Arintani waa mid haysata seerayaasha xayawaanka lagu dhaqo ee Bariga Afrika.

Tusaale: Maroodigu wuxuu kunool yahay dhul – cawseedyada gobolka waxayna u qaxeen meelo kale sababtoo ah baadi goobka dadku ku raadinayaan meelo ay ka samaystaan beero oo ah sabadooda. Itoobiya waxay saamaysay arintani seerayaashii qaranka ee lagu dhaqayay xayawaanka duur joogta ah. Tusaale: waxaad arkaysaa iyada oo ay xoolihii u daaqsin imanayaan banaanada. Seeraha qaranka ee Awaash Taasi waxay sababtay inay saamayn ku yeelatao daryeelkii seerayaasha qaranka ee xayawaanka duur joogta ah lagu dhaqayay.

- **Baadi goobka Aadmiga:** Markii dadka tiradiisu korodho si dhaqso ah, daaqii baa yaraanaya iyo dhul beereedkii meel kastana waa la degi waxaana taas keenaya baadigoobka ay dadku ku raadinayaan meelaha baadka leh taas oo ah sabooyinka kala duwan ee noocyada duurjoogta. Tani waxay dhalisay loolan dhexmara Aadmiga iyo xayawaanka duur joogta ah oo dhinaca khayraadka dabiiciga ah. Waana sababaha keenaya inay xayawaanku ka qaxaan halkii ay ku noolaayeen:
- **Ugaadhsiga sharci darrada ah:** Ugaadhsigu waa dilitaanka ama laynta xayawaanka ujeedooyin kala duwan. Markii si caqli ku jiro looga faaiidaysto waxay noqon lahaayeen ilo laga helo raashin, Agab cayriin iyo lacag sikastaba hanoqotee, hawlgallada ugu badan ee ugaadhsiga xaaraanta ahi waa mid ka dhaca Bariga Afrika oo dhan. Ugaadhsiga sharcidarrada ahi waa mid loo yaqaano ugaarsatada harag ku solid waxay duurjoogta u laayaan hilibkooda maqaarkooda, geesahooda, Foolasha (ilkaha) Iwm oo ay ujeedooyin kala duwan kaleeyihiin. Habkani ma aha hawl gal fiican. Ugaadhsadeyaashuna ma daneeyaan nooca xayawaan iyo mustaqbalkooda:

Marka aynu isku soo wada duubno waxay naqonaysaa inay dabargooyaan xayawaanka duur joogta ah ee deegaanka ku tarmi lahaa. Hadii tani sii socotana waxay keenaysa isbedelo khatar ah. Maantana waxaa jira xayawaano badan oo qaarkood dabar go'een qaarkoodna qarka saaran yihiin.

Sheeko-gaaban

Ugaadhsiga

Waddamo badan oo bariga Afrika ah ugaadhsigu wuxuu noqday mid caadi ah. Dadka ugaadhsadayaasha ahina waxay sababo ka dhigteen dhinacyada Bulsho, Dhaqaale iyo dhaqan ahaaneed. Wadamada qaarkood waxaa jira kooxo dhaqan ka dhigtay oo aaminsan ugaadhsadaha fiican inuu yahay Nin reer dhaqi kara oo fiican. Waana ta keentay in wiilka dhalinyarada ahi uu soo dilo xayawaan sida:- Libaaxa, maroodiga, shabeelka 1wm kadibana la dhaho waa geesi oo gabadh uu guursadana la siiyo. Tusaalaha ugu fiicanna waa dadka dega galbeedka dalka Itoobiya wadamo kale oo iyagana sidan looga dhaqmaa jira. **Tusaale:** wiyisha oo geeskeeda loo dilo shabeelka oo haragiisa loo dilo iyo maroodiga oo isna foolkiisa dartii loo dilo. Kuwaas dhamaantood waxay keentay inay tiradii xayawaanku si tartiib ah u soo dabar go'aan qaar kalena loo ugaadhsado hilibkooda qiimaha leh. Daanyeerka loo yaqaano Goriila ee dalalka Ruwaandha iyo Yugaandha inuu dabar go'o ayaa laga baqayaa maxaa yeelay, sabadii uu ku noolaan lahaa baa la baabiiyay isaga qudhiisana inta uu yar yahay waa la iib geeyaa. Waana khatarta ugu badan maanta ee Afrika si kasta hanoqotee, waa arin aad khatar u ah in xayawaankii meelahaas ku noolaa ee ahaa nooca aan meel kale laga heli Karin ay maanta ku sugan yihiin in aan dib dambe loo arag. dalka Itoobiya xataa ugaadhsiga noocaas ahi wuu saameeyay xayawaankii u gaarka ahaa ee aan meel kale laga heli Karin.

- **Dagaamada Fidaya:** koritaanka xawliga ah ee tirada dadka gobolka Bariga Afrika ee darajadiisu aadka u sarayso waa mid looga dayrinayo xayawaanka duurjoogta ah. Dagaamada siifidaya waxay keeneen inay gaadhaan baadkii dabiiciga ahaa iyo xayawaanadii ku noolaaba. Waxaa tana looga baqayaa inay dabar go'aan dhir iyo xayawaanba.

Arrimahaas aynu kor ku soo sheegnay waa kuwa cidhib jaraya xayawaankii gobolka Bariga Afrika. Iminka waxaa loo yaqaanaa xayawaanka khatarta ku jira. Waxaana kamid ah:

- **Gumburiga laga helo:** dalalka Itoobiya, Soomaaliya iyo Suudaan Oo qarka saaran
- **Harama cadkii oo sabadiisii la baabiiyay**
- **Goriile oo isna deegaankiisii la baabiiyay**
- **Wiyishii madoobayd oo iyana Geeskeedii dartii loo dilayo**

- Waaliya iyo Niyaala buureedkii Kamid ahaa xayawaanka naasleyda ee gaarka u ah dalka Itoobiya ayaa la ugaadhsaday
- Dacawadii casayd ee iyaduna kamid ahayd kuwa aan meel kale laga helin ayay dadkii ugaadhsadeen si looga dhigto dad-la joog intay ku talaaleen aygii lajoogay si ay isaga dhalaan nooc u dhaxeeya sidii: Gumburigii kii dadka la joogay inta lagu talaalay nooc karti leh iska dhaleen.

3.2 SAAMAYNTA UU AADAMIGU KU LEEYAHAY DEEGAANKA

markii casharkni dhamaado Ardaydo waa inay awood u yeeshaan:

- Aqoon u yeeshaan xaaladaha ku qasba Aadamigu inuu saamayn ku yeesho Deegaanka
- Falanqeyaan saamaynta Aadamiga ee dhinaca deegaanka.

Ilaa xad ayaynu soo falanqaynay waxaana inooga baxay fikrado badan cashar yarahanna waxaynu isla falanqayn doonaa, saamaynta uu Aadamigu ku leeyahay deegaanka dabiiciga ah iyo cawaaqibka ka dhasha.

Hawl-galka 3.9

Su'aalahan falanqeyya idinkoo la kaashanaya fasalkiina oo koox – koox isu qaybinaya

- 1 Waa maxay sababta ay dadku u saamaynta ugu leeyihiin deegaanka?
- 2 Sidee bay dadku saamayn ugu leeyahay deegaanka?
- 3 Maxaa kamid ah saamaynada dadka ee deegaanka

Waxaynu ku qanacsannahay baahida bini aadamku u qabo khayraadka dhulka. Waana ta keentay inaynu si xoogan ugu xidhnaano Deegaanka si kasta hanoqotee, waa is dhexgalka ta saamaynta ku keentay deegaanka

Sababaha

Hawl-galka 3.10

Idinka oo koox-koox ah falan qeyya su aalahan:

waa maxay sababta ay dadku saamayn ugu leeyihiin deegaanka? Waxaad magacowdaan sababo badan intaad kartaa?

Sababahin aad bay u badan yihin kuwa ugu badan waa kuwa la xidhiidha koriinka xawliga ah ee tirada dadka ee cadaadiska ku haya khayraadyada waana kuwa keenay in deegaamka ay waxyeelo soo gaadho faragelinta deegaanka ee dadka waxaa kamid ah:

- a **Baahida dhul-beereed iyo Daaqsin:** Markii tirada dadku korodhaba si degdeg ah, waxaa badanaysa baahida ay dadku u qabaan dhul-beereed iyo dhul-daaqsimeed si isku saami ah. Kadib halkaa waxaa ka innanaysa in dhulkii ku yaraado dabadeedna Deegaankii lagu fido oo dhibaataana loo gaysto.
- b **Baahida Qalab Dhismo:** waa uun si lamid ah oo markii tirada dadku korodhaba waxaa sii badanaysa baahida guryaha wadamo badan oo Bariga Afrika ah waxaa aad u sii kordhaya dalabka guryaha kororka dhaqsaha ah ee dadka awgii sida aynu la wada soconana inta badan gobolkan gurguyaha laga samaystaa Dhoobo iyo Geed. Sidaa darteed waxay dadku faraglinayaan Deegaankii dhibaataana ay uga imaanayso.
- c **Qixitaanka Dadka:** Qixitaanku waa dadka dhaqdhaqaaqiisa meel ilaa meel waxan uu ku xidhaan yahay isbedelka degenaanshihii joogtada ahaa ku yimid ee ay sababeen arimo Bulsho, Dhaqaale, Dhaqan iyo mid siyaasadeedba. Bariga Afrika Deganaansho la'aanta siyaasadeed iyo isbedelka cimiladu waa kuwa ugu waa wayn ee keena qaxootiga iyaga oo raadsanaya meelo ay ku badbaadaan si la mid ah ayay isbedelka cimilada xageeduna ay dadkii xoog kaga saaraysaa guryahoodi. Tusaale: Abaaro badan oo ka dhacay gobolkan ayaa dad badan guryahoodii ka barbakicisay una dalandooleen meelo cusub oo ay ku nabad gelayaan beerana ka falan karayaan. Tanina deegaanka cusub ayay waxyeelaysaa.

Saamaynada

Idinkoo koox koox ah isla falanqeeya saamaynta aadamigu ku leeyahay deegaanka

Sida aynu sare ku soo aragnay saamaynta aadamaha ee deegaanka sababo badan oo kala duwan oo badankoodu la xiriira baahida dadka iyo sidii ay u dabooli lahaayeen. Hadaba raadadka ay kaga tageen deegaanka waxaa kamid ah:

- i **Dhir – xaalufka:** mar horeba waynu soo qeexnay, xakamayn la aanta dhirta lagu hayo dadku dhirta waxay u jarayaan si ay u helaan:

- *Dhul ku haboon beero, daaq iyo degmo*
- *Qalabka dhismaha guryaha Iwm*
- *Midhaha qayriin ee warshadaha*

- ii ***Daaqsin xad-dhaaf ah:*** Inta badan dalalka Bariga Afrika dhibaatadu meelaha ay ka haysato waxaa kamid ah daaqsinta xad dhaafka ah oo deegaankii aad u waxyeelaynaysa.
- iii ***Carro – guurka:*** waa ka qaadista carada dusha sare ee dhulka ee macdanta iyo nafaqada lahayd waxaana ka dhasha waxsoosaarkii beeraha oo hoos u dhaca Bariga Afrikana aad bay u saamaysay Dhir xaaluf, Daaqsin-xad – dhaafa iyo carro guurkuba.

Meelo badan ayay carradii ka nabaad guurtay qiyaas lamid ahna caro cusub baa ka samaysmaya meelaha aanu aadmigu degenayn. Meelahaas aan weli taaban lakabyada baadku waxay difaacaan carada. Markii ay roobabka badani da'ayaan cawska ama caleemaha dhirta dushooda waxaa dul fuula dharab, iyo qoyaan intii aanay dhulka gaadhin. Geedaha iyo cawskuna waxay u adeegaan sidii derbi ama dayr dabaysha celiya iyo shabakadaha xididada ah oo caawinaya, qabanaya cartada kana difaacaya roobka iyo dabaylaha. Beeraha, Geedo jarista (xaabaysiga) iyo sidoo kale Dhismaha guryaha horumarka warshadaha iyo dhismayaasha wadooyinka waa wayn waa qayb ka mid ah burburinta baadkii cufnaa iyo xawliga carroguur ee noocyada carrada

- iv ***Biyo – yaraanta:*** Baadka dabiiciga ah waxaa aad muhiim ugu ah adkaynta isku dheeli tirka Dabeecadda. Tusaale:- waa qayb ka mid ah meertada biyaha waxay caawisaa wareega u dhexeeya oogada dhulka iyo Gibika hawada markii uu biniaadamku dabar gooyay dhirta deegaamkuna wuxuu hoos u dhigaa dheelitiraantii waxaana ka dhasha biyo yaraan.
- v ***Abaaraha iyo Gaajada:*** Halka ay abaartu ka tahay roob yari, gaajadu waa xaalad dad badan haysata oo ah cunno la'aan ama cunno yari, dad aad u badanina u dhintaan. Abaarta iyo gaajada badanaa waa natiijooyinka ka dhasha deegaanka oo xumaada. Dadku markay waxyeleeyaan deegaanka dabiiciga ah waxay saamayn ku yeeshaan isu dheelitirnaantii dabiiciga ahayd waxaana ka dhasha isbedelka cimilada oo u hogaamiya Abaaro iyo gaajo dhacda.
- vi ***Qaxootiga (Haajirida):*** Marka ay abaaruhu ku dhiftaan dadka gaajada iyo dhibaatooyinka kale ee deegaanka. Waxaa khasab ku noqota inay qaxaan dad badan ayaana ka haajira goobihii ay deganaayeen oo ay ugu wacan tahay dhibaatooyinkaasi aynu sare ku soo xusnay.

3.3 HABABKA DARYEELKA CARRADA IYO BIYAHA

Markii uu dhamaado kadib cashirkani Ardaydu waxay awoodi doonaan inay:

- ❑ Tilmaansadaan (aqoonsadaan) xeeladaha daryeelka carrada iyo biyaha.
- ❑ Sharaxaan ama faah-faahiyaan sida mid kasta oo ka mid ah daryeelka carrada iyo biyuhu u shaqeeyo.
- ❑ Aqoon u yeeshaan seereyaasha qaramada Afrikada Bari.
- ❑ Ka heli karaan khariirada dusheeda halka ay dhacaan seerayaasha qaranka Itoobiya ee xayawaanka lagu dhaqo.

Biyaha iyo carraduba waxay ka mid yihiin khayraadyada ugu wada muhiimsan ee doorka wayn ka cayaara sidii ay dadku u sii jiri lahaayeen meeraha dushiisa. Si kasta ha noqotee aadmigu wuxuu ku xad-gudbay khayraadkii garasho ama garasho la'aamba waana ta keentay dhibaatooyinka halista ah ee khayraadkii haysta. Tani markaa waxay ka dhigaysaa in la qaato talaabooyin daryeel oo kala duwan casharkana waxaa loogu tala galay sidii khayraadyada kala duwan loo ilaalin lahaa.

Hawl-galka 3.11

Isla falanqeyya suaalahan idinka oo koox – koox isu kala qaybinaya:

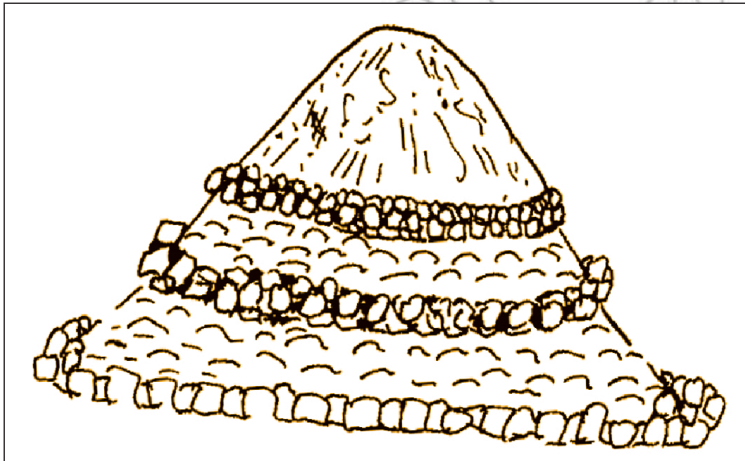
- 1 Sidaynu khayraadyada Biyaha iyo carradaba u daryeeli karnaa? Magacow qaar ka mid ah istiraatiijiyada daryeel iyo mid waliba sida uu u shaqeeyo?
- 2 Majiraan talaabooyin ay ka qaateen daryeelka deegaankiina dadka aad la degan tihii? Falanqeyya sida iyo sababta ay u daryelayaan Biyaha iyo carrada?
- 3 Dhibaatooyinka biyo yaraantu ma ka jirtaa deegaankiina? Falanqeyya halka ay biyaha kahelaan?

Waxaa jira habab kala duwan oo biyaha iyo carrada lagu daryeeli karo. Waxaana ka mid ah kuwan soo socda:

- 1 **Dhiraynta:** kordhinta baadka dabiiciga ahi waxay caawisaa daryeelka biyaha iyo carrada taasoo dhirta caleemaheeda iyo xididadeeduba ay xajiyaan carradii nabaad guuri lahayd ee ay dhibcaha roobabku aafayn lahaayeen. Biyuhuna ay si tartiib ah carrada ugeli lahaayeen tani biyaha

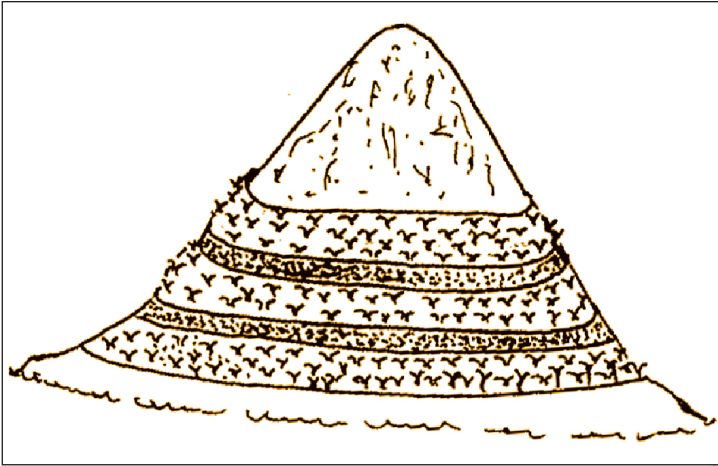
dhulka hoostiisa ku jiraana waxay ka helayaan biyo – dheeraad ah. Habka dhiraynta waxaa loo samayn karaa qaababkan

- i **Dhiraynta – dhirkale:** waa dhirta laga beero meelo aanay asal ahaantoodii ka bixi jirin looguna beero meelo cusub
  - ii **Dib – u – dhirrayn:** waa meelaha ay ka baro baxday ee la jaray ujeedooyin ay dadku ka lahaayeen isla markaana kuwo cusubdib loogu dhireeyo oo isla iyagoo kale.
  - iii **isku dhafka:** waa hab beeraha loogu garab dhireeyo. Waa hab dhaqan labo ujeedo leh dalag beeris iyo dhirayn wada jira ah. Midka hore si loo helo:- Alwaax, Hoy khudrad ama miro 1wm midka xigana daryeelis deegaanka ah sida: Biyaha iyo carrada
- 2 **Naxarayn:** waa hab carrada loo daryeelo oo lagaga dhaqmo dhulka buuralayda ah. Waxayna dadku ka qotaan beeraha buuraha Janjeedhkooda si ayna caradu uga nabaad guurin ayuu habkani difaaca. Waxaa loo dhisaa hab meegaar ah oo sidii derbi loogu soo wareejinayo si loo yareeyo xawliga ay biyuhu kaga soo daadanayaan buuraha. dalka Itoobiya waxaa aad caan ugu ah dadyowga loo yaqaano “ konso” oo habkan ku dhaqma.

Jaantuska 3.6: Naxarayn

- 3 **Qodaalka marsin** – simanada: waa hab – qodaal dhulka buuralayda ah lagaga dhaqmo oo dhinacyada laalaadyada ay beeralaydu uga beertaan meelaha marsinada siman ee janjeedha tanina waxay yaraysay carro-guurkii habkani wuxuu dalagyada iyo dhirta u qabtaa carrada nafaqada leh.

Jaantuska 3.7: Qodaalka Marsinada Siman

- 4 **Habka Dalag-gediska:** Hadii aynu Hal shey meel ku beerano oo hadana isla shaygii uun aynu wakhti kasta isla halkii uun ku beerno waxaa yaraanaya tayadii carada si loo adkeeyo carrosantaas wax bixin og waa in aynu adeegsano habka dalag gediska ah oo sanadba ama xilliba dalag gaar ah qodano. Waxayna inaga caawinaysaa adkaynta carada – san iyo wax-soo saaristeedaba.
- 5 **Adeegsiga Bac-riminta ka soo jeeda Noolaha iyo yaraynta Bacriminta xad-dhaafka ah ee kiimikaada:** Habka bacriminta kiimikadu waa mid casri ah oo la geliyo beeraha wax ayna ka kooban tahay nafaqooyinka dhirta. Si kastaba ha ahaatee markii aad loo isticmaalo waxay keenaysaa wasakhaw xaga deegaanka ah xataa waxay yaraynaysaa carradii waxsoo saari lahayd. Sidaa awgeed waxaa ka fiican tan ka soo jeeda noolaha sida caleemaha dhirt ka daadata. Digada xoolaha 1wm. Oo aad uga fiican beeralayda.
- 6 **Habka Biyo qobatinka:** waa hab biyaha roobka ee iska qulqulaya loo qabto. Habka waxaa laga sameeyaa dhagxaan yaryar oo sidii derbi ama dayr dhulka taaga ah dhinacyadiisa loo hakiyo (Joojiyo). Ceelasha xataa laga qodo ee biyaha lagu ururiyo beeralayda aad buu u anfacayaa meelo badan ayaa dalka Itoobiya lagaga dhaqmaa:
- 7 **Dhisitaanka Biyo xidheeno:** waxaynu leenahay webiyo iyo togog aynu biyo xidheeno iyo kaydiyeyaal (Berkado) ka samaynay oo aynu ka helno dhinacyada Beeraha, Cabitaanka iyo dhalinta quwada korontada.
- 8 **Qodista ceelasha:** Biyaha waxaa laga helaa dhulka hoostiisa qotoda dheer. Biyahan waxaa looga faaiidaystaa beeraha iyo waxyaabo kale. Ceelasha marka la qodo kadib bambooyin biyaha ka soo tuura ayaa loo sameeyaa. Ceelashan waxaa caan ku ah dhulka jooga hoose ee Itoobiya.

- 9 **Biyo Nadiifinta:** inkastoo biyaha dunidu uu aad u wayn yahay, hadana xayawaan la wadaagistu aadamiga faaiido uma laha maxaa yeelay waa biyo aan kala degin oo aan nadiif ahayn maadaama ay biyaha la socdaan waxyaabo noole ama ma noole ihi kadib waxaa loo isticmaalay daawo isku dhisyada kaarboonka ah looga kaxeeyo urta iyo dhadhankaba, lana shaandheeyo iyo kaloriin lagu daro biyaha si ay uga disho noolayaasha yaryar ee ilima argtayda ah. Tani dadku waxay uga faaiidaysanayaan ujeedooyin kala duwan sida:-Beeraha iyo xoolahaba.
- 10 **yaraynta wasakhowga:** wasakhow ga deegaanku waa mid ka midah halista Isticmaalka Bacriminta kiimikaad ee lagu qubayo deegaanka isla markaana wasakhaynaysa. Wasakhowga Biyaha iyo carradu gobolka meelo kamid ah ayay caan yeeshay isbedelo hor leh. Habab looga hortegi karo oo lagu xakamayn karo ayaa jira hadii la adeegsado wasakhowga lagu dhimi Karo
- 11 **xafidaada Ballayada iyo durdurada oo la nadiifiyo:** Ballayada iyo durdurada waa ilo biyood faaiido badan u leh gobolka ilo – biyood kani nadiifin iyo xafidid mooyee way wasakhoobi karayaan meelaha miyiga digada xoolaha ayaa wasakhaysa oo saamayn karta tayadii biyaha. Hadaba si loo badbaadiyo biyaha waa in aad loo ilaaliyo meelahaas aynu soo sheegnay.

3.4 DHUL-SEEREYAASHA QARAN IYO AHMIYADA AY U LEEYIHIIN ITOOBIYA IYO BARIGA AFRIKA

Marka uu casharkani dhamaado kadib Ardaydu waa inay:

- Aqoon uyeeshaan seerayaasha qaranka ee itoobiya iyo Bariga Afrikaba.
- Sharaxaan ahmiyadooda seerayaasha qaranka.
- Tilmaamaan ama ka heli karaan khariirada dusheeda seerayaasha qaranka Itoobiya.
- Falanqeeyaan isbedelada iyo guulaha seerayaasa qaranka ee gobolka Bariga Afrika

Baadka dabiiciga ah iyo xayawaanka duurjoogta ahi waxay door muhiim ah ka cayaaraan buuxinta baahida faraha badan ee Aadmiga iyo adkaynta isku dheelitir naanta, sidaa awgeed waa in la daryeela hadii aynu u baahan nahay inaan ka helo wax soo saarka ugu wada fiican. Mid ka mid ah hababka ugu caansan ee loo ilaalin karo duur joogta waa samaynta seeraha qaramada casharkan waxaad ku baran doontaan seeraasha qaranka ee Itoobiya iyo Bariga Afrika waxaa idiin barbar soconaysa oo aadku baran doontaan ahmiyadooda ibedelada iyo Guulaha laga soo hooyo.

Seereyaasha qaranka iyo Ahmiyada ayu leeyihiin Dalka Ethiopia iyo Dalalka BARiga Afrika

Hawl-galka 3.12

Idinka oo koox – koox ah isla falanqeeya suaalahan:

- 1 Waa maxay seere qaran? Maxay ahmiyada u yeesheen? Raacisababta
- 2 Miyaad ka taqaana wax seere qaran ah itoobiya? Maxaa loo aasaasay?
- 3 Wax seere qaran ah oo idiin dhow ma jiraa? Hadii ay jiraan maxaa loo aasaasay?

Seereyaasha qaranku waa meelo beri ama biyo ah oo ku taalla waddan kaasoo ay dawladu u diyaarisay inay ku difaacdo: Geyiga, Dhirta iyo noocyada kala duwan ee xayawaanka, Bilicda dhulka, xogta barasho-dhuleed (jiiyoolojiyeed) Taariikh ahaaneed iyo goobaha aataarta (hadhaagii dadkii hore).

Seereyaashsa qaranku waa kuwo muhiim ah sababo badan oo jira ujeedooyinkooda waxaa kamid ah: madadaalada dadwaynaha, waxay diyaar gareeyaan meelo laga helo oo ay dalxiisayaashu ku arki karaan xayawaanka duur joogta ah oo aad looga helo.

Guud ahaan goobahan la ilaashay waxaa ka mamnuuc ah: in la ugaadhasado, duunyo loo daaq-geeyo, dhir laga jaro, miino lagu aaso, iyo hawlaha kale ee khayraadka dabiiciga wax loogu qabsado. Tani waxay ilaalinaysaa oo ay daryeelaysaa duurjoogta iyo khayraadyada kale ee goobtaas.

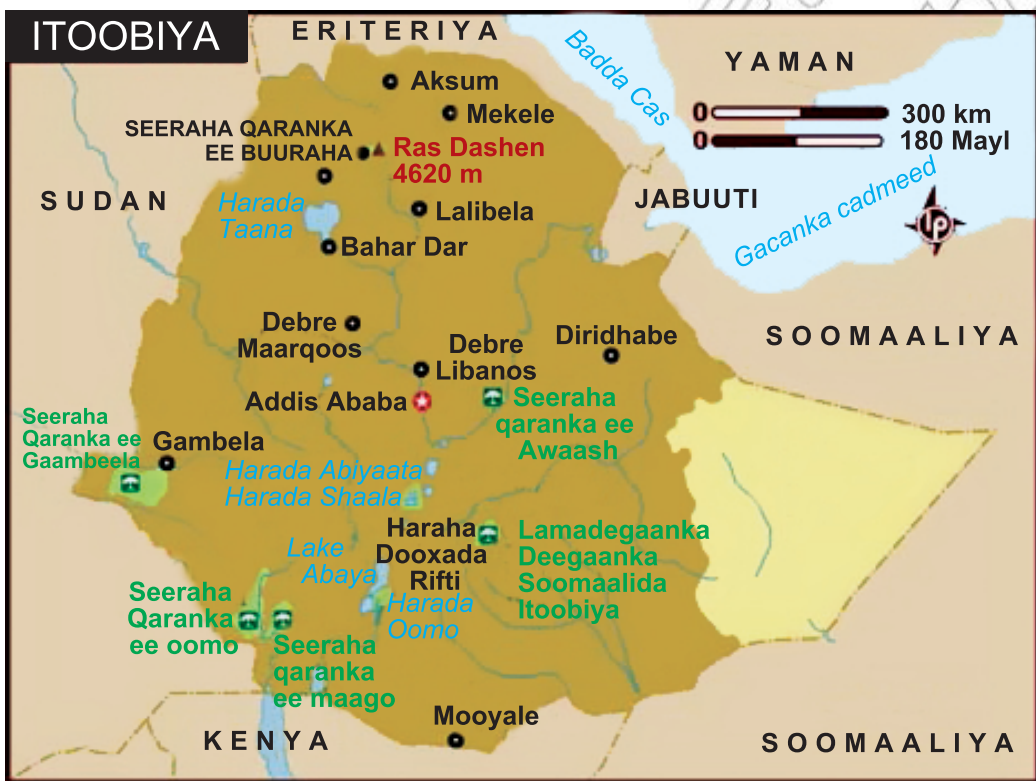
Dalkeenan Ethiopia waxaa ka jira sagaal (9) seere qaran. Seereyaashani waxaa loo aasaasay ujeedooyinka daryeelkooda xayawaanka duurjoogta ah, khayraadyada iyo deegaankaba. Waxaa ka mid:

- seeraha Qaranka ee Awaash.
- Seeraha Qaranka ee Buuraha waqooyi (simeeyn).
- Seeraha Qoranka ee Nejsaar.
- Seeraha qaranka ee Buuraha Baali.
- Seeraha Qaranka ee Maago.
- Seeraha Qaranka ee Oomo
- Seeraha Qaranka ee Gambeela
- Seeraha Qaranka ee Yaan gaadhi Rassa.
- Seeraha Qaranka ee Abiyaata shaalla.

Seerayaashani dalka Itoobiya waxay ugu fadhiyaan ujeedooyin badan mida ugu horaysa, xaga daryeelka Duur-joogta khayraadyada dalka. Inta ugu badan seerayaashan waxay hoy u yihiin xayawaanka dalka Itoobiya mooyee aan dal kale oo dunida ah laga heli Karin. Waana sabo ay xor ka dhigeen seerayaashu oo ka madax bannaan saamaynta aadmiga.

Mida labaad, seerayaashu waxay xaqiijiyeen fursad baaxad wayn oo loo helo in daraasad lagu sameeyo xayawaanka duurjoogta ah. Waxaa yimaada Aqoonyahano waawayn oo soo booqda seerayaasha qaranka si ay uga sameeyaan daraasado cilmiyeed xayawaanka duurjoogta ah. Ugu dambayn, seerayaashan qaran waxay inaga caawiyaan haynta Dhaxalka Dabiiciga iyo Dhaqameedka ah ee taariikhiga ah. Tusaalee ahaan:

Seeraha qaran ee Buuraha waqooyi (simeyn) waxay inaga caawiyaan ilaalinta dhaxalka Dabiiciga ah ee quruxda badan kaas oo ah muqaalka layaabka leh ee qaab-dhismeedka dhulkaas.

Jaantuska 3.8: Meelaha laga helo seerayaasha qaranka Itoobiya

GUNAANADKA CUTUBKA

- ❑ Waddamada Bariga Afrika waxay qani ku yihiin Baadka Dabiiciga ah iyo khayraadka xayawaanka duur joogta ah.
- ❑ Noocyada Baadka kala duwan waa:- Baadka lama degaanka iyo lama degaan – xigeenka, Dhul-cawseedka, kaymaha iyo Baadka Albayn oo laga helo gobolka Bariga Afrika.
- ❑ Kala baahsanaanta baadka dabiiciga ah ee meelo badan waa mid qummaati ah. Geed abaareedyada caanka ku ah dhulka joogga hoose waxaa soo raaca Baadka Ban – cawseedyada, Kaymaha iyo Baadka Albaynka.
- ❑ Baadka dabiiciga ah ee gobolkani waa sabada xayawaanka duur-joogta ah ee kala jaad – jaadka ah uga dhigtay gobolka ugu qanisan qaaradda oo dhan oo la odhan karo Noole – kaladuwan.
- ❑ Baahsanaanta xayawaanka duur – joogta ah waxaa saamayn ku leh xaalado dad-samee iyo dabiici ba ah.
- ❑ saamaynta aadmigu waxay sababtaa deegaanka dabiiciga ah. Carro – guur, waxyeello deegaan ahaaneed, dhir-xaalufin, abaaro iyo gaajo daran oo dhamaantood ah raad- reeb guud.
- ❑ Hababka kala duwan ee loo daryeeli karo khayraadyada Biyaha iyo carrada waxaa kamid ah: Dhiraynta – dhirkale, dib-u – dhirayn, isku – dhafka, meegaarka, Qodaal – marsin – simeedka dalag- gediska, Biyo – qabatinka, Biyo nadiifinta iyo yaraynta wasakhawga (Diqowga)

LAYLIKA GUUD EE CUTUBKA

I *Ka dooro Jawaabta saxda ah*

- 1 Baad nooc ee ah baa laga helaa meelaha aadka u roobka hooseeya?

B Keymaha	J Dhul-Cawseedka
T baadka lama degaanka	X B yio J
- 2 Waa kee xayawaanka Bariga Afrika uun laga helo?

B Dhurwaaga	J Libaaxa
T Haramacadka	X Dameer – dibadeedka
- 3 Dhamaan waxay caawiyaan yaraynta carro – guurka, marka laga reebo?

B Naxarayn	J Dib-u- dhirayn
T Dhirynta – dhir	X Qodaal – marsin – simeed

- 4 Seeraha qaranku wuxuu muhiim u yahay
 B Daryeelka xayawaanka Duur-joogta
 T Soo jiidashada dalxiiska
 J Cilmi daraasayno
 X Dhamaan

II *Ku qor tii run ah Run tii been ahna Been*

- 1 Bariga Afrika aad buu ugu liitaa baadka dabiiciga ah iyo xayawaanka duur-joogta ah
 2 Saddex seere qaran bay leedahay Itoobiya
 3 Daaqsinta – xad – dhaafka ahi waxay caawisaa yareynta carro – guurka
 4 Baahsanaanta baadka dabiiciga ee Bariga Afrika waxaa saamayn ku yeesha xaalado dabiici iyo dad-samee ah.

III *Isku aadi joogtaxa “B” iyo joogtaxa “T”*

<u>“B”</u>		<u>“T”</u>
1 Naxarayn	B	Xayawaanka – u – gaarka
2 Dhir – xaaluf	T	Seere Qaran
3 Niyaalaha	J	Isticmaala meelaha Buuraha.
4 Yangudhi Rassa	X	Dhir-jarid aan la xakamaynin.
5 Geed-Abaareed	KH	Noocyada Baadka lama-degaanka